

ДО ПИТАННЯ ПРО НОРМИ ПЕРЕДАЧІ ТОПОНІМІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Л.М. Воробйова

Стаття присвячена нормам передачі топонімів іншомовного походження у контексті розвитку української мови. Розглядаються три основні етапи розвитку топонімів: стихійний етап, етап орієнтований на російську мову та науковий етап.

Актуальність проблеми полягає в тому, що якість передачі іншомовних топонімів в усі часи так або інакше впливала на якість перекладу. Невипадково іншомовна онімія потребує особливої уваги й ретельної мовної і позамовної підготовки. Так, при відтворенні топонімів іншомовного походження українською мовою передаються лише фонетичні або структурні особливості української мови, головна мета яких - зберегти адресну або інформативну функції: *Красноармійськ*, а не *Червоноармійськ*; *Вуглегорськ*, а не *Вуглегірськ*; *Святогірськ*, а не *Святогорськ*; *Ворошиловськ*, а не *Ворошилівськ*; *Маріуполь*, а не *Маріупіль* [1, 34] тощо. В іншому випадку є потенційна небезпека зробити помилки, які повністю руйнують власну назву: *Костянтинівка*, але *Константинополь*; *Толстой*, але *Чепурний* тощо. Сьогоднішня ситуація, яка склалася на «адміністративно-топонімичному Олімпі», пояснюється багато в чому історичним контекстом.

Справа в тому, що майже до ХХ ст. українська мова вважалася лише діалектом російської мови і, отже, нормативної бази для топонімії просто не могло існувати. Перші спроби осмислення самостійної української мови були пов'язані з появою в Європі концепції національної мови, яка концентровано виразилася у філософських поглядах Гердера. Згідно з вченням Гердера мова - це найважливіший компонент нації: «Есть ли у нации что-нибудь дороже родного языка? В языке воплощены все сокровища ее мысли, ее традиции, ее история, религия, основы ее жизни, все ее сердце и душа. Лишить народ языка – значит лишить его единственного вечного блага» [2;294].

Як бачимо, німецький філософ зосередив свою увагу на етнічній культурі народу, вважаючи, що захоплення іншомовними модами та мовами є найстрашнішим, що може статися з нацією. Його погляди забезпечили розвиток концепції національної самосвідомості. Саме у ХVІІІ ст. українська інтелігенція зосередила увагу на таких неповторних рисах свого етносу, як: історія, фольклор, мова та література. Почали розроблятися перші книги про Україну, її історію і культуру, що забезпечило пропаганду відповідних знань серед освічених українців. У процесі створення таких книг народ розвивав і збагачував українську мову, яка стала найголовнішим засобом об'єднання українців. Українську мову простого народу треба було зробити засобом самовираження всіх українців, треба було довести, що українська літературна мова існує, що ті, хто сприймає її як один із російських діалектів, помиляються. Першою спробою такого самовираження стала «Енеїда» Івана Котляревського - літературне видання українською мовою у 1798 р., яке поклало початок літературній мові та новій українській літературі.

Слід відзначити, що І.Котляревський не вважав українську мову здатною здійснювати ділове спілкування. Його погляди поділяв і автор «Граматики малоросійского наречия» (1818 р.) Олексій Павловський. Таке подвійне ставлення до української мови викликало труднощі при передачі топонімів як українського, так і іншомовного походження. Норми, які орієнтувалися на українську мову, не могли забезпечити якісний переклад наукових та ділових текстів. Хоча з часом норми набували більш сталого характеру, вони і зараз не мають чіткого визначення. Це зумовлене, мабуть, специфікою розвитку української мови, зокрема особливостями розвитку онімної системи.

Таким чином, становлення норм передачі топонімів іншомовного походження можна розглядати тільки крізь призму стадій формування власних назв (далі ВН) в умовах багатомовності.

На наш погляд, умовно можна виділити три основні етапи: *стихійний етап* – друга половина XIV - XVII ст., *етап орієнтований на російську мову* (1654 р. – 1990р.), *науковий етап* (1991 р. – 2006 р.).

Стихійний етап. На цей час були актуальними зв'язки з Польщею і Литвою, тому закономірним є те, що в давньоукраїнській мові переважають польські варіанти норм для ономастичних запозичень.

Таким чином, з'являються синхронні варіанти топонімів, які були отримані шляхом транслітерації, наприклад: *Лондон* (рос. мова) – *Лондон* (укр. мова) – *London* (англ. мова); *Париж* (рос. мова) – *Париж* (укр. мова) – *Paris* (англ. мова).

До початку 1350 р. Велике князівство Литовське підкорило собі більшу частину Білорусії та України, воно стає найбільшим політичним новоутворенням у Європі. Таке становище відштовхувало розвиток української національної мови. Хоча вплив Литви на долю українського народу був вагомий, але найважливішим став період завоювання України Польщею.

Наприкінці XV століття українські землі знаходилися під владою Польщі, але дуже скоро обидві сторони зрозуміли, що їх мирне існування разом було практично неможливим. Конфлікт обох народів вибухнув через релігійні, соціальні, етнічні та культурні непорозуміння. Цей конфлікт між Польщею та Україною тривав приблизно протягом шістьох сторіч. Свою незабутню роль зіграло підписання Брестської унії (1596 р.), яке автоматично розділило український народ на православних та греко-католиків. Уподальшому це вплине на взаємовідносини між східними та західними українцями. У той час значна частина українського народу, яка формувала українську еліту, перейняла культурне життя католицької Польщі. Цей факт не сприяв національному самовираженню і призвів до занепаду української культури, мови та літератури. Існувала навіть тенденція українсько-польської двомовності, яка відбилася на вживанні топонімів у вигляді двоваріантності, наприклад: польськ. – *Austria* – *Австрія*; польськ. – *Litwa* – *Литва*; польськ. – *Wieden* – *Відень* [3, с.29].

У «простій мові» вживалися українські варіанти, а в діловій і літературній – польська мова. Щодо топонімів, то вони страждали найменше, оскільки при запозиченні польських варіантів географічних назв українською мовою велику роль відіграв факт спорідненості української мови.

Але початок XIX століття відзначився появою преси в деяких губерніях України. Розвиток української періодики припадає на першу половину XIX століття і пов'язаний з виходом газет «Харьковский еженедельник», «Харьковские известия». Значною подією у розвитку української дожовтневої періодичної преси була поява революційно-демократичних видань – журналів «Друг», «Громадський Друг», «Світ», «Украинский вестник» та газети «Хлібороб». Незважаючи на утиски, преса України мала значні здобутки, пов'язані передусім з іменами Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Публіцистичний стиль деяких видань був пов'язаний з українською мовою, що сприяло її розвитку.

Етап, орієнтований на російську мову, починається з 1654 р. З цього часу ономастичні норми в українській топонімії встановлюються адміністративно Російською державою. Цьому сприяла Переяславська рада, на якій був узгоджений перехід України «під руку» московського царя. Підписання Переяславського договору боярином В.Бутурліним та Б.Хмельницьким скріпило долі Московії та України. Це був період роздвоєння українського народу на «україно-російський» та «україно-австрійський»; Москва охоплює Лівобережжя, а Правобережжя перебуває під владою Речі Посполитої. Розбіжності між двома частинами однієї України продовжувалися навіть в післяреволюційний період.

Російська мова поступово втручалась в українське спілкування, витісняючи при цьому запозичення з інших мов. Так, наприклад, більшість власних назв юридично

існувала в російському оформленні. Різні види офіційних документів мали дотримуватися норм передачі іншомовних власних назв за принципами тодішнього російського правопису. З 1831 року російською мовою велося навчання, саме з цього почалися непорозуміння щодо передачі топонімів іншомовного походження. Вони «приходили» в Україну через російську мову. При цьому ніхто не замислювався над тим, що кожне ім'я – це чиясь власність, яка несе інформацію про унікальний об'єкт. Таким чином, переклад топонімів, які беруть свій початок в російській мові, і порушення, пов'язані з нормами передачі, запрограмовані цим етапом нормоутворення.

При перекладі на українську мову географічні назви пристосовуються до правил орфографії, як правило, втрачаючи свою інформативну функцію. Так, наприклад, місто *Горловка* (Донецька обл.) на честь російського інженера Горлова, перетворюється на *Горлівку*, що призводить до руйнування й імені, і самого денотату. Топоніми російського походження пристосовувались до української граматики і не враховували історичну або особисту інформацію про одиничний об'єкт. Наприклад: *Николаев - Миколаїв, Никитовка - Микитівка* тощо.

У післяреволюційний період статус української національної мови змінився, і цей факт сприяв удосконаленню норм передачі топонімів іншомовного походження. Вони все частіше стають зукраїнізованими і все більше враховують інформативну функцію. Сьогодні, як це не дивно, ми маємо об'єднання двох попередніх тенденцій у питанні щодо норм передачі топонімів іншомовного походження.

У наш час топоніми України перебувають в стадії конфронтації з мовною політикою. З одного боку, мовна політика передбачає узуальне використання топонімів, як, наприклад: *Старобешеве і Старобешівська ГРЕС, Рома - Рим*. З іншого боку, офіційний статус намагається зукраїнізувати навіть ті топоніми, які від цього втрачають інформативну функцію: *Чернухіне, а не Чорнухіне* (Луганська обл.), *Красне Поле, а не Червоне Поле* (Запорізька обл.), *Победне, а не Переможне* (АРК) [1,35] тощо, хоча це не сприяє максимальному врахуванню національно-культурної інформації. Тому дедалі актуальнішою стає робота над проблемою підвищення культури мови населення України і адміністративно-законодавчих органів, які повинні юридично правильно закріпити статус різних мов. Інакше втручання держави в норми передачі ВН іншомовного походження буде мати непередбачені наслідки. Ось чому адміністративні норми потребують наукового розгляду й вивчення.

Науковий етап. Від 1991 р. розпочинається третій етап, пов'язаний з проголошенням незалежності української держави і формуванням почуття національної окремоті, самодостатності. Цю стадію можна розглядати як науковий етап становлення норм передачі топонімів іншомовного походження. У зв'язку з цим слід повністю переглянути погляди на норми передачі власних назв іншомовного походження, яких безліч на території України. Ми зобов'язані ступити на шлях наукового осмислення норм функціонування ВН. Період адміністративного втручання у природу національно-культурної спадщини, якою є топоніми, закінчився.

SUMMARY

The article is dedicated to the norms of transmission of the alien origin toponyms in the context of the Ukrainian language development. Three major stages are investigated: the spontaneous stage, the stage of the Russian language orientation and the scientific stage.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мозговий В.І. Засвоєння чи системна адаптація? До проблеми передачі власних назв іншомовного походження // *Культура народів Причорномор'я*. – 2006. – № 82. – Т.2. – С.33-35.
2. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1994. – 736 с.
3. Мозговой В.И. Освоение иноязычной топонимии в русском языке XVII в. (на материале «Вестей-Курантов»); Дисс...канд. филол. наук. – Донецк, 1981. – 260 с.

Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р